

Розгляд барокової стилізації трагедії Юрія Косача «Дійство про Юрія Переможця» (1947р.) в межах стильової теорії Дмитра Чижевського

Галина Шовкопляс (Київ)

Постать Дмитра Івановича Чижевського – видатного вченого, філософа, славіста, історика культури, дослідника духовного життя слов'ян є багатогранною і неординарною. Внесок Чижевського до славістики вагомий і новачий, діапазон тематики широкий і різноплановий.

Розглядаючи наукову спадщину Дмитра Чижевського, слід зазначити, що стиль бароко був однією з найулюбленіших його тем дослідження, в яку він зробив великий внесок.

У передмові до праці Д.І.Чижевського «Порівняльна історія слов'янських літератур» український літературознавець, академік НАН України Михайло Наєнко пише: «... Стиль бароко в Чижевського завжди був на особливому рахунку. Він писав про нього з неприхованим пієтетом і вважав його вартим неабиякої уваги. Причин тому кілька: особиста зацікавленість епохою, оскільки до неї належав (хоч і на останньому етапі) філософ Г.Сковорода – найраніший предмет українських зацікавлень Чижевського як філософа, наукова загадковість, власно – «молодість» бароко, яке науковці відкрили для себе лише в ХХ ст., і нарешті – його підкреслена естетичність, що для вченого – естета (яким був Д.Чижевський) важить дуже багато».¹

Аналізуючи стиль бароко в слов'янських літературах, Чижевський зазначав, що бароко є спадкоємцем Ренесансу, але не відмовляючись від надбань Ренесансу, бароко все ж таки багато в чому повертається до традиції середньовіччя (передовсім до його форми і змісту). За Чижевським, бароко робить виразний поворот до теоцентризму, це повернення не є прямим запозиченням середньовічної традиції – це повернення на новому рівні. Ренесансна геоцентрична система змінюється на геліоцентричну.

Земля більше не є центром Всесвіту, і людина перестає бути центром, навколо якого все рухається. Звідси виростає відчуття самотності і жах перед невідомим. Виникає потреба пошуку нового ґрунту. Такий ґрунт було знайдено в містико-символічній філософії бароко: людина стає центром не астрономічного світу, а центром особливого символічного світу. Йдеться про «внутрішню людину», яка має божественні атрибути і уособлює божественну природу. Зовсім за твердженням Блаженного Августина в його «Сповіді»: «Серце людини не заспокоїться, доки не знайде Бога». З намаганням схвилювати, занепокоїти, вразити і тим самим повернути людину до її істинної божественної природи, Д.Чижевський пов'язує стилістичні риси бароко: «Звідси в ній (літературі бароко) палке бажання сили, гіперболи,

---

¹ Чижевський Д.І., *Порівняльна історія слов'янських літератур. У двох книгах*, Київ: Видавництво «Альма Матер», 2005, с.14-15.

перевага парадоксу і оксюмору, прихильність до дивності, гротеску, напруження, продуктивної антитези і схильність до великих форм, до узагальнень».²

Поет, прозаїк, драматург, один з активних організаторів мистецького життя повоєнної української еміграції, Юрій Косач був причетний до багатьох подій літературної історії ХХ століття. Послідовний європеїст, який поставав проти того, щоб «бачити наше минуле в провінційно- народницьких кольорах»³, він намагався сприяти розширенню тематичних і стильових меж українського письменства. Його творча еволюція бачиться непростю, його біографія – багатою на несподівані повороти.

Упорядник видання творів Юрія Косача «Проза про життя інших. Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі» в межах літературного проекту «Текст + Контекст», Віра Агеєва у статті- передмові до видання зауважує: «Тексти Юрія Косача, можливо, видадуться українському читачеві, до якого письменник приходив із таким запізненням, надто екзотичними й навіть парадоксальними... Втім, розмови про екзотичність цієї прози в принципі так само підставові, як і аналіз її зв'язків з кількома поважними художніми традиціями. Це і стилізація українського барокового письма – аж до залюбленості у рідкісні слова і граматичні форми»⁴.

Внаслідок згаданого вище «європеїзму», увагу Косача привертають постаті тих співвітчизників, які були інтегровані в європейській культурний процес, причетні до визначних історичних подій, за найтрагічніших обставин явили незламність духу й життєстійкість.

Безумовно, Косач не міг пройти повз доби українського ХУІІ століття і трагічної постаті Юрія Хмельницького. У 1947 році Косач пише п'єсу «Дійство про Юрія Переможця», жанр якої визначає як «трагедія».

Юрій Шерех, з легкої руки якого українських діаспорних митців було поділено на «європеїстів» і «грунтян», одразу відносить косачеву трагедію до «сартристських п'єс», тобто до творів, що зазнали впливу філософської системи екзистенціалізму. Дослідниця української діаспорної драми Лариса Залеська - Онишкевич у вступній статті до «Антології драматургії української діаспори» також відносить трагедію Косача до творів найбільш близьких до «сартризму»: «Воєнний і повоєнний період надихнув багато літературних творів екзистенціальними елементами. Коли західні твори (від Піранделло до Сартра і Камю) здебільшого виявляли відчай, чорний гумор, абсурдність і безнадійність в онтологічній самотності героїв, в українських екзистенціалістських п'єсах (крім «Дійства про Юрія Переможця» Косача) радше можна було побачити оптимістичний варіант...»⁵.

---

² Чижевський Д.І, *Порівняльна історія слов'янських літератур. У двох книгах*, Київ: Видавництво «Альма Матер», 2005, с.120.

³ Косач Юрій, *Дійство про Юрія-Переможця*, с.323. [в:] Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської - Онишкевич, Київ- Львів: Видавництво «Час», 1997.

⁴ Агеєва Віра, *Між екзотизмом і традицією*, с.9. [в:] Проза про життя інших. Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі, Київ: Видавництво Факт, 2003.

⁵ Залеська – Онишкевич Лариса, *Драматургія української діаспори*, с.11. [в:] Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської -Онишкевич, Київ- Львів: Видавництво «Час», 1997.

Дійсно, п'єса Косача ближче до західноєвропейських літературних творів, що тяжіли до екзистенціалізму, і дивовижно нагадує так звані історичні п'єси колишніх «розгніваних молодих» англійців. Наприклад, як і Косач у своєму «Дійстві», англійський драматург Джон Осборн у п'єсі «Лютер» (1960) обирає за головного героя історичну постать, загострює опозицію героя оточенню, конфлікт п'єси вміщує у площині внутрішнього світу героя, а саме: у боротьбі героя з самим собою. На цьому подібність двох творів не завершується. Обидва драматурги (українець Косач і англієць Осборн) користуються особливим методом зображення історичної доби з прагненням документальної точності. За словами дослідниці англійської драматургії Н.О.Соловйової : «.Осборн стремится к максимально точному изображению исторических событий. Он использует подлинные документы и материалы, отрывки из писем и выступлений исторического Лютера. Остальные исторические эпизоды составляют описательную линию пьесы: они даны либо в подтексте либо в авторских комментариях»⁶. Подібність двох п'єс, які написані різними авторами , у різних країнах і в різний час, здається вражаючою. Єдиним роз'ясненням такого дивного співпадіння може бути вплив філософії екзистенціалізму, який формує так звану «літературу алієнації», що констатувала взаємну відчуженість і навіть ворожість людини і світу.

Однак історизм у п'єсі Косача набуває ознак не лише формальних. Фабула «Дійства» побудована, як підкреслює сам автор, на основі тексту сімнадцятого сторіччя, а саме: «Слова про святого Юрія, лицаря Кападокійського»⁷. Отже, йдеться про життє Св. Георгія - Змієборця. У п'єсі головний герой говорить про свою боротьбу з Долею: «Доля мене здолала!»⁸. Доля, з якою змагається Юрій- Гедіон , постає в образі Змія, стародавнього уособлення Зла.

У передньому до п'єси «Слові автора» зауважено, що «основне в трагедії : конфлікт героя з душею, світом, себто долею»⁹. Бути незалежним від власної долі, навіть від власної душі для екзистенціалізму як філософської системи є ситуація перемоги онтологічно вільної людини. Але в п'єсі наявні, за вказанням Косача, ще і «варіанти конфлікту»¹⁰. Ці «варіанти конфлікту» є типовими конфліктами для барокової літератури. У графічному відтворенні такий тип конфлікту являє перехрестя, де герой обирає між трьома шляхами, трьома жінками, трьома світами. Хмельниченко стоїть на перехресті трьох прямих, відчуваючи себе в'язнем турків, ляхів, московитів, а найбільш всього – Долі.

Головний (внутрішній) конфлікт п'єси підсилюється варіантами конфлікту зовнішнього. Кожен з оточуючих Юрія Гедіона пропонує йому свій варіант шляху -Долі: козаки, товариши старого Хмеля, хочуть , щоб він продовжував справу батька - шлях незалежності ; пані Гальшка кличе під високу руку польського короля Яна Собеського, турки беруть слово на вірність, москалі загрожують.

---

⁶ Соловьева Н.А. *Английская драма за четверть века (1950-1975)*, Москва: Издательство МГУ, 1982, с.43.

⁷ Косач Юрій *Дійство про Юрія-Переможця*, с.323.[в:]Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської - Онишкевич, Київ- Львів: Видавництво «Час», 1997.

⁸ Косач Юрій , ук.соч.,с.395.

⁹ Косач Юрій, ук. соч., с.324.

¹⁰Косач Юрій, ук. соч.,с.320.

Роздоріжжя, на якому зупиняється молодий Хмельниченко, є ситуацією зовнішнього вибору, який підсилює вибір внутрішній. Холодний «сартризм» динамізується бароковою схвильованістю і бароковою атмосферою похмурої безвиході. Точно за характеристикою Чижевського, коли він наполягає на тому, що у бароковому мистецтві «панує туга за змінами і переминами, звичайної стає небезпека катастрофи, бо плекається любов до трагічних напруг, сміливих комбінацій, пригод»¹¹.

Косач старанно створює у «Дійстві» контекст барокової Європи ХУІІ сторіччя, вміщуючи у ньому Україну – Сарматію. У «Слові від автора» підкреслено: «Всупереч тезам сьогоднішніх принижувачів українського імені й amatorів зменшевартісного українства прийнято як неоспориму дійсність, що еліта українська до- просвітянської ери не лиш дорівнювала духом і побутом тодішній європейській, але й часто її перевищувала»¹². Тому у тексті «Дійства» присутні і старовинна лицарська повість «Александрія», і згадування про книгу флорентійця Макіявеллі «Володар», і латинська мова, яка, зауважує Косач, «була мовою української духовної еліти Києва і політичної еліти козаччини»¹³, і дух мови, тобто стиль, що запозичений з проповідей Радивиловського, шкільної драми, панегириків, спудейських віршів того часу:

« Кондиції желанні наступили

І нас додому розпустили,

Ми йдемо, йдемо в ясну путь.

Вже годі нам баритись тут, баритись тут»¹⁴.

Хоч у передньому до п'єси «Слові від автора» наголошено, що дія відбувається у « надреальному, уявному світі»¹⁵, але світ цей оздоблений і перевантажений історичними атрибутами барокового ХУІІ століття, виписаний його стилем, як зауважувала Віра Агеєва, що ми цитували вище « аж до залюбленості у його граматичні форми і рідкісні вислови».

Косач пише: «Вислови «ордонанс», «шельвах», «принципал» та інші взяті з текстів літописів, актів, листування ХУІІ сторіччя»¹⁶. Слід цей перелік доповнити іншими словами – історизмами, якими рясніють сторінки «Дійства»: «доміне», «гальбіт», «уконтентуватися» тощо. В дусі барокового стилю слова і вислови, що запозичені з іноземних мов (здебільшого - з латини), гармонійно співіснують з народними прислів'ями, рядками з народних пісень або лайкою чи прокльонами на кшталт «а грець тобі в бік»¹⁷.

---

¹¹Чижевський Д.І., *Порівняльна історія слов'янських літератур. У двох книгах*, Київ: Видавництво « Альма Матер», 2005, с.119.

¹² Косач Юрій *Дійство про Юрія-Переможця*, с.323. [в:]Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської - Онишкевич, Київ- Львів: Видавництво «Час», 1997.

¹³Косач Юрій, ук.соч.,с.322.

¹⁴ Косач Юрій, ук.соч.,с.369.

¹⁵ Косач Юрій, ук. соч.,с.321.

¹⁶ Косач Юрій, ук.соч., с.322.

¹⁷ Косач Юрій, ук. соч.,с.334.

Косачеву п'єсу позначає «важке забарвлення», притаманне бароковому мистецтву: кольорова гама «Дійства» містить нічну темряву, багряну кров, сяйво золота («Червіньково - полум'яна , радість моя як смолоскип, як вогнений птах. Зірветься і підпалить тьму. Гальшко, люба моя пані!»)¹⁸.

Старанно виписаний історизм Косача у відтворенні атмосфери українського ХУІІ століття полягає і у введенні до твору не тільки реальних історичних постатей, але й реальних історичних просторів, що були знаковими для тієї доби.

Старовинний Мгарський монастир, чиє заснування і розквіт припадає саме на ХУІІ сторіччя, напряму у п'єсі не називається. Про Мгарський Спасо - Преображенський монастир нагадує друге ім'я Юрія Хмельницького- Гедіон. Саме під ім'ям ченця Гедіона Юрій Хмельницький в 1663 році перебував у Мгарському монастирі. З простором Мгарського монастиря пов'язана і інша героїня трагедії Косача – «ластівка Раїна», що втілює в творі ідею християнського шляху для розвитку України – Сарматії.

Як засвідчено на сайті Мгарського монастиря, Раїна (Ірина) Могилянська, двоюрідна сестра митрополита Петра Могили, була засновницею і благодійницею Мгарського монастиря : «Мгарский Спасо – Преображенский монастырь основан отцом Исаией Копинским в 1619 году. Именно отцу Исаие Раина Могилянская – Вишневецкая, сестра Петра Могилы и вдова собственника огромных феодальных владений по обеим сторонам Днепра, 18 января 1619 года выдала грамоту на учреждение монастыря во Мгарском лесу в шести километрах от города Лубны»¹⁹.

Легенда, про яку згадує Т.Г.Шевченко в повісті «Близнецы», нагадує , що місце, де побудований Мгарський монастир, Раїні Могилянці - Вишневецкій вказали ангели: «. И о том , что дочери лютого Еремии Вишневецкого – Корибута снился сон, что она была в раю, и ее оттуда вывели ангелы, говоря, что если она своим коштом выстроит храм божий в добрах своих близ города Лубен, то поселится уже на веки вечные в раю. Она и соорудила храм сей»²⁰.

У примітках до видання повістей Шевченка вказано, що «Имеется в виду Мгарский монастырь вблизи Лубен; в 1653 г., возвращаясь из Москвы ,здесь умер патриарх константинопольский(а не александрийский , как в повести) Афанасий. Монастырь основан в 1624 г., не дочерью, а матерью Иеремии Вишневецкого – Раиной».²¹

Зразкова «бароковість» трагедії Косача підсилюється введенням у її контекст постаті Сковороди, постаті знакової для українського бароко.

У розлогіму діалозі Юрія та Блазня, останній трансформує всіма знані, хрестоматійні слова Сковороди про світ , який його(Сковороду) ловив,але не зловив : « Ти юродивий,а світ

¹⁸ Косач Юрій *Дійство про Юрія-Переможця*, с.323.[в:]Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської - Онишкевич, Київ- Львів:Видавництво «Час», 1997.

¹⁹Зеленюк Н.М.*Мгарський монастир у художній літературі*. [в:]<http://www.mgarskymonastery.com>.

²⁰ Шевченко Тарас Близнецы ,с.29.[в:] Тарас Шевченко Повести - Киев: Издательство художественной литературы «Днипро», 1988.

²¹ Бородин В.С. Примечания, с.593.[в:]Тарас Шевченко Повести - Киев : Издательство художественной литературы «Днипро», 1988.

ні. О світ ні – він тебе ловить, ловить і зловить. Бо світ розумний»²². Ми можемо лише висловлювати припущення щодо мети введення цієї загальновідомої цитати.

Сковорода – постать, що довершує і завершує картину українського бароко. Але Сковорода, за вже згадуваними словами академіка Наєнка, ще і «предмет найраніших українських зацікавлень Чижевського». Для Чижевського картина українського бароко була б неповною без вміщення у контекст українського бароко постаті Сковороди.

Чи був знайомий Косач з працями і теоріями Чижевського? Чи був прихильником цих теорій? Принаймні, у своїх барокових стилізаціях Косач виглядає як старанний наслідувач стильової теорії Чижевського. Але таке твердження потребує аргументації, що базується на спеціальних дослідженнях.

Безумовно, що методологія стилістичного дослідження історії літератури, яка була розроблена Чижевським, була відома широкому науковому загалу до видання у 1968 році «Порівняльної історії слов'янських літератур». Чижевський викладав у декількох університетах Німеччини, а саме: у Гейдельберзькому університеті, університетах міст Галле й Марбурга. З курсів його лекцій народжується ця наукова праця. Мав вчений вихід і на англомовну аудиторію. Зокрема у Бостоні, штат Массачусетс, в 50-ті роки вийшла в світ робота Чижевського «Погляд на сучасну слов'янську літературу». Методологія Чижевського викликала гучну дискусію в середовищі української діаспори.

Однак для безапеляційного твердження про свідоме використання Косачем теорії Чижевського при написанні п'єси «Дійство про Юрія Переможця», потрібним є не тільки аналіз тексту п'єси, але й матеріали періодичної преси того часу, щоденникові записи письменника, свідчення сучасників, котрі б підтвердили позицію Косача щодо його прийняття чи неприйняття теорії Чижевського.

В передмові до «Дійства» Косач вживає термін «бароко», визначаючи сімнадцяте століття як «епоху барокка»: «Втім, у тій трагедії, як сказано, історизм стосується самих лиш зовнішніх рам, епохи барокка, які й збережено»²³.

Це визначення («епоха барокка») постає показником обізнаності Косача. Отже, скоріш за все, Юрій Косач був знайомий з науковими пошуками Дмитра Чижевського, цікавився його працями, бо обидва були не тільки сучасниками, але митцями, закоханими в історичну минувшину України.

---

²² Косач Юрій *Дійство про Юрія Переможця*, с.323. [в:] Близнята ще зустрінуться. Антологія драматургії української діаспори. Упорядкування і вступна стаття Лариси Залеської - Онишкевич, Київ – Львів: Видавництво «Час», 1997.

²³ Косач Юрій, ук. соч., с.323.

Abstract

The analysis of the Baroque stylizations in the tragedy of Yuriy Kosach "The story of Yuriy the Conqueror" (1947) from the viewpoint of the stylistic theory of Dmitriy Chizhevskiy.

The article deals with the possibility of influences from the stylistic theory of Dmitriy Chizhevskiy on the principle of historic stylization used in the creation of the play "The story of Yuriy the Conqueror" by Yuriy Kosach.

Written in 1947, the play was justly put in the category of literature influenced by the philosophical themes of existentialism. The conflict of the play is typical for literary existentialism - it is an inner conflict as a struggle of the protagonist for the freedom of choice.

The author masterfully creates the historical entourage of the play, the story of which takes place in XVII century Ukraine. However, after an analysis of the play, one can confidently state that the historical element of Kosach's play goes far beyond the role of background entourage, including not only elements of style of the culture of that historical period, but also using the poetry of baroque literature as an instrument of stylization.

The stylistic system of the history of literature was created by Dmitriy Chizhevskiy and explained in his book "The comparative historic of Slavic literatures". The biggest emphasis was put on the style of baroque literature. In his book, Chizhevskiy creates a very detailed classification of literary baroque elements.

The analysis of Kosach's play gives the opportunity to not only state the fact that the author was familiar with Chizhevskiy's theory, but also purposefully used it in his play.

Undoubtedly, the stylistic methodology of literary analysis offered by Chizhevskiy, was known to the whole scientific world and to the public even before the printing of Chizhevskiy's book in 1968. The author taught in several German universities and also had connections with the English-speaking world. The methodology of Dmitriy Chizhevskiy was also a subject of heated discussions within the Ukranian diaspora. However, for the bold statement that his theory was purposefully used by Kosach in the writing of his play, not only is there needed a textual analysis made in the present article, but also - the periodicals of that time, diary entries, the accounts of witnesses that would confirm the position of Kosach regarding the methodology of Chizevskiy.